

DOĞU KARADENİZ BÖLGESİNİN TÜRK YURDU HALİNE GELMESİ HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

Doç. Dr. İbrahim TELLİOĞLU*

ÖZET

Doğu Karadeniz Bölgesi M.Ö. VIII. yüzyıldan itibaren Türk ya da Türklükle münasebeti söz konusu olan topluluklar tarafından yurt tutulmuş bir bölgedir. Ancak bölgenin siyasi ve demografik bakımdan Türklerin eline geçmesi 1071 Malazgirt Savaşından sonra olmuştur. Osmanlı öncesi dönemde Trabzon ve Torul dışındaki kısım Türk hakimiyetine girmişken Fatih Sultan Mehmed'in iktidarında buraların da fethedilmesiyle bölgede siyasi birlik sağlanmıştır. XX. yüzyılın başlarında ortaya çıkan Pontus isyanı kısa süreli de olsa yörede istikrarsızlık oluşturmuşsa da mübadele sonucu Rumların Yunanistan'a gönderilmesiyle bölgenin Türk yurdu haline gelme süreci tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Karadeniz Bölgesi, Türkler, Oğuzlar, Kıpçaklar.

THE EVALUATION ABOUT EAST BLACK SEA AREA BECAUSE OF BEING A TURKISH COUNTRY

ABSTRACT

Eastern Black Sea Region of Turkey was habitated by Turks or related populations from the VIII. century B.C. But, the area was politically and demographically ruled by Turks after the Malazagirt War in 1071. Turks were ruled the area other than Trabzon and Torul before the Otoman period, but political reunion of the area was established after capture of these two sites by Mehmed II. Despite the short time instability caused by Pontian uprising during the early 20th century, the area became a complete Turkish land after the movement of Greks to Greece according to the exchange of minorities.

Key Words: The Eastern Black Sea Region, Turks, Oghuzs, Kipchaks.

Sahilde Samsun'dan Artvin'e uzanan ve güney sınırları Gümüşhane-Bayburt-Tokat-Amasya havalisini içine alan saha, bu araştırmada Doğu Karadeniz bölgesi olarak adlandırılmaktadır. Tarih öncesi dönemden itibaren insanoğlunun yerleşim alanları içerisinde yer alan yöredeki arkeolojik buluntulardan, Artvin ve Rize dışındaki merkezlerde, bu devre ait önemli veriler elde edilmiştir. Tarih dönemlerine ait buluntulara göre ise bölgenin tamamındaki yerleşim

* Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, TRABZON.

birimlerinin sayısında artış olduğu gibi kırsal alanın da yerleşime açıldığı görülmektedir.¹

Doğu Karadeniz bölgesi milattan önceki dönemlerden itibaren Türkler tarafından bilinen ve yurt tutulan bir yöredir. Bilim çevrelerince Türk ya da Türklerle akraba olarak kabul edilen Orta Asyalı toplulukların M.Ö. VIII. yüzyılda bu sahaya göç etmesiyle, Doğu Karadeniz bölgesindeki Türk varlığı ortaya çıkmış oldu.

İskitlerin sıkıştırması ile bugünkü Gürcistan'dan Doğu Anadolu'ya, oradan da İç Anadolu'ya gelen Kimmerler, M.Ö. 695 civarında Frig devletini yıkarak bölgede bozkır-göçebe geleneklerini devam ettiren bir devlet kurmuşlardı. Bu sırada bir kısım Kimmer boyları da kuzeye çıkarak Karadeniz bölgesine yayılmaya başlamış, Karadeniz Ereğli'sinden Trabzon'a kadar olan sahayı yaklaşık bir asır boyunca hakimiyeti altında bulundurmuştur. M.Ö. 585'ten itibaren İskit baskısı sebebi yeniden göç eden Kimmerler, Karadeniz'in kuzeyine çıkarak bölgeyi terk etmişlerdir.²

Kimmerleri takiben Anadolu'ya giren İskitler, M.Ö. 665'ten itibaren Kür nehrinin sağ yakasına yerleşmeye başlamışlardı.³ M.Ö. 401 civarında bölgedeki İskit hakimiyet sahası Çoruh boylarına ulaşmıştı.⁴ Bu zaman zarfı içerisinde, Sinop'tan Trabzon'a kadar olan sahil şeridi de bazı İskit boylarının eline geçmiştir.⁵

İskitlerden sonra Doğu Karadeniz bölgesini yurt tuttuğu bilinen üçüncü Türk unsur, Kıpçaklardır. M.Ö. 336 yılında Makedonyalı İskender'in orduları Çoruh boylarına ulaştığında, Hazar denizinden bu bölgeye kadar olan sahada Kıpçak Türklerinin

¹ Bkz., İ.Kılıç Kökten, "Anadolu'da Prehistorik Yerleşme Yerlerinin Dağılışı Üzerine Bir Araştırma", *AÜDTCFD*, X/3-4, (1952), s. 189 vd., 203 vd; aynı yazar, "Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu'da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları", *Bellekten*, VIII/ 32, (I. Teşrin 1944), s. 674; aynı yazar, "Kuzeydoğu Anadolu Prehistoryasında Bayburt Çevresinin Yeri", *AÜDTCFD*, III/5, (1944), s. 478-486; Önder Bilgi, "Bafra-İkiztepe Kazılarının Işığında Samsun Bölgesinin Protohistoryası", *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi (Samsun 1-3 Haziran 1988) Bildirileri*, Samsun 1990, s. 1; Mehmet Özsait, "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu (Trabzon 6-8 Kasım 1998) Bildirileri*, Trabzon 1999, s. 35 vd.; Kılıç Kökten-Nimet Özgüç-Tahtsin Özgüç, "1940 ve 1941 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Samsun Bölgesi Kazıları Hakkında İlk Kısa Rapor", *Bellekten*, IX/35, (Temmuz 1945), s. 365-395; C.A. Burney, "Northern Anatolia Before Classical Times", *Anatolian Studies*, VI, (1956), s. 179-193; Anna Parker, "Northeastern Anatolia : on the Periphery of Empire", *Anatolian Studies*, XXXIX, (1999), s. 138 vd.

² M. Taner Tarhan, "Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler", *Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü I. Araştırma Sonuçları Toplantısı (İstanbul 23-26 Mayıs 1983)*, Ankara 1984, s. 111-116.

³ Joseph Sandaljian, *Histoire Documentaire De L'Arménie*, I, Rome 1917, s. 253.

⁴ Ksenophon, *Anabasis* (nşr., T. Gökçöl), İstanbul 1984, s. 139.

⁵ Marianna Koromila, *The Greeks in the Black Sea*, Athens 1991, s. 33 vd.

bulunduğu Gürcü kaynaklarından anlaşılmaktadır. ⁶ Kimmerlerle başlayıp Kıpçaklarla son bulan bu süreçte bölgeye yerleşen Türk ya da Türklerle akrabalığı söz konusu olan bu toplulukların daha sonra yöreye yerleşen diğer unsurlar arasında eriyip gittiği görülmektedir.

İlkçağda Doğu Karadeniz bölgesine yerleşen gruptan sonra bu yöredeki Türklerle ilgili ilk bilgiler VI. yüzyılın ilk çeyreğine aittir. Bu asrın başlarında Bizans İmparatorluğu'nu Balkanlar'da uzun süre meşgul eden Bulgarlar, kontrol altına alındıktan sonra 530'dan itibaren Trabzon havalisi ile Çoruh boylarına yerleştirilmiştir. ⁷

Bulgar iskânından sonra, Çağrı Bey'in 1018 keşif akını ile başlayan Oğuz göçü neticesinde, Doğu Karadeniz bölgesinin siyasi ve etnik çehresi baştan sona değişmiştir. 1048'de Hasankale zaferinden sonra İbrahim Yinal'a bağlı kuvvetlerin Trabzon civarına akınlar düzenlemesi ile, Oğuzlar ilk defa Karadeniz bölgesinin içlerine doğru ilerlemeye başlamıştı. 1054 yılında ise, Tuğrul Bey'e (1040-1063) bağlı kuvvetler, Çoruh boylarından Samsun civarına kadar olan bölgeye akınlar düzenlemiş, dört yıl boyunca devam eden baskı sonucunda, 1058'de Şarkî Karahisar Selçukluların eline geçmiştir. Sultan Alp Arslan'ın (1063-1072) 1064 Gürcistan seferi esnasında ise, Şavşat ve Artvin Selçukluların kontrolüne girmiştir. Malazgirt Zaferi'nden sonra ise, Türkler Anadolu'nun pek çok yerine olduğu gibi Doğu Karadeniz bölgesinin de büyük kısmına yayılmıştı. Kırsal alanın önemli bir kısmı Türkmenlerin eline geçtiği gibi⁸ Bayburt⁹ ve Trabzon şehirleri de Türk hakimiyetine girmiştir.¹⁰ Ancak Trabzon'daki Türk hakimiyeti uzun süreli olmamış, yörenin önde gelenlerinin de desteğini alan Bizans'ın bölge valisi Theodore Gabras, 1075'te şehri tekrar ele geçirdiği gibi, batıda Sinop'a kadar uzanan sahil şeridi ile iç kesimde Şarkî Karahisar'ı Türklerden geri almıştır.

¹¹

⁶ Bkz., M. Brosset, *Histoire de la Georgie I*, Saint-Petersburg 1849, s. 33; W. E. D. Allen, *A History of the Georgian People*, London 1971, s. 52.

⁷ Bkz., Speros Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, London 1971, s. 179, nu: 269; Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, I, İstanbul 1944, s. 167.

⁸ Bkz., Jacop Philip Fallmerayer, *Trabzon Rum İmparatorluğunun Tarihi* (Yazarın *Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt* eserinin T.T.K. adına A. C. Eren tarafından çevirisi yapılmış, neşredilmemiş nüsha), s. 41 vd.

⁹ David Winfield, "A Note on the South-Eastern Borders of The Empire of Trebizond in the Thirteenth Century", *Anatolian Studies*, XII, (1962), s. 165.

¹⁰ Anna Kommena, *Alexiad* (nşr. B. Umar), İstanbul 1996, s. 261.

¹¹ Anthony Bryer, "A Byzantine Family: The Gabrates", *University of Birmingham Historical Journal*, XII, (1970), s. 166 vd. Bu aile ve bölgedeki faaliyetleri hakkında ayrıca bkz., Ergin Ayan, "Trabzon Dukahı: Gabras Ailesi", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu (Trabzon, 25-26 Mayıs 2005) I*, Trabzon 2007, s. 55-66.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin yukarıda ismi geçen Türk beyliklerini ilhak etmesinden sonra, Doğu Karadeniz bölgesindeki Türk hakimiyeti pekişmeye başlamıştır. 1173/1174'te Danişmendlileri, 1202'de Saltukluları, 1227/1228'de ise Mengücekoğullarını ortadan kaldıran Türkiye Selçuklu Devleti, bölgedeki Türkleri bir siyasî çatı altında toplamayı başarmıştır.¹² Öyle ki, II. Kılıç Arslan (1155-1192) devrinde, Samsun-Trabzon civarındaki kırsal alan Selçukluların denetimine girmişti.¹³ Daha sonra 1194'te Samsun'u ele geçiren Selçuklu kuvvetleri, 1204 yılına kadar şehre hakim olmuştur.¹⁴ 1214'te Sinop'un fethedilmesi ile Trabzon Komnenosları Selçuklu tabiiyetine girmiş, bu sayede, bölgede Türklere karşı çıkabilecek en önemli siyasî güç kontrol altına alınmıştır.¹⁵ 1228'de ise Sinop-Ünye arası Komnenoslardan ele geçirilmiş,¹⁶ Trabzon üzerine baskı kurulmuştur.

Kösedağ savaşından sonra Selçukluların Anadolu'daki idaresi zayıflamaya başlamış, bununla birlikte, Doğu Karadeniz bölgesine Türk akışı devam etmiştir. Bir Gürcü kaynağındaki bilgiye bakılırsa, 1247 civarında, Moğolların önünden kaçan ve o tarih için oldukça kalabalık sayılabilecek altmış bin kişilik bir Türkmen grubu, arasında Şavşat ve Artvin'in de bulunduğu bölgeyi yurt tutmuştur.¹⁷ Bu yoğunluğun bir neticesi olarak, XIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren, Rum-Ortodoks kültürü, Trabzon şehri dışında bölgedeki varlığını tamamen yitirmiştir.¹⁸ Aynı dönemde, 1277'de Sinop'u kuşatan Rumları püskürten Çepniler, doğuya ilerlemek suretiyle Trabzon Rumlarını baskı altına almış, XIV. yüzyılın başlarına kadar Harşit boylarını ele geçirmişlerdir.¹⁹

Çepnilerin baskısıyla Komnenoslar Trabzon'a çekilmeye mecbur bırakılırken, bu şehrin doğusu ve güneyindeki durum da pek farklı değildir. Zira, çevresindeki kırsal alanı ele geçiren Türkmenleri temizlemeye çalışan Kral Georgios (1266-1280), çıktığı sefer

¹² Bkz., İbnü'l Esir, *El-Kâmil fi't-Tarih*, XII (nşr. A. Ağırakça-A. Özeydın), İstanbul 1987, s. 437-438; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel*, II (nşr. A. Öngül), İzmir 2001, s. 156 vd.; Gregory Abû'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, II (nşr. Ö. R. Doğrul), Ankara 1987, s. 525.

¹³ J. P. Fallmerayer, *age.*, s. 41 vd.

¹⁴ Anthony Bryer-David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, I, Washington 1985, s. 93.

¹⁵ El-Hüseyn b. Muhammed b. Ali el-Ca'feri er-Rugadi İbn Bibi, *El Evamirü'l-Ala'ıye fi'l-Umuri'l-Ala'ıye*, I, (nşr. M. Öztürk), Ankara 1996, s. 168-173; William Miller, *Trebizond the last Greek Empire*, Amsterdam 1968, s. 18 vd.

¹⁶ İbn Bibi, *age.*, I, s. 325-345; George Finlay, *The History of Greece and of the Empire of Trebizond*, London 1851, s. 386 vd.

¹⁷ M. Brosset, *age.*, I, s. 532 vd.

¹⁸ Bkz., Louis Brehier, *The Life and Death of Byzantium* (nşr., M. Vaughan), New York 1977, s. 285.

¹⁹ Anthony Bryer, "The Tourkokratia in the Pontos", *Neo-Hellenika*, I (1970), s. 42.

esnasında esir düşmüş, yerine, kardeşi Ioannes (1280-1297) başa geçmiştir.²⁰ Aynı tarihlerde, yaklaşık yüz yıldır Gürcistan'da bulunan Kıpçaklar ile Gürcüler arasında ihtilaf çıkmıştı. Papa Sargis liderliğindeki Ortodoks Kıpçaklar, Gürcü saflarından ayrılarak İlhanlılarla birlikte hareket etmeye başlamışlar, 1267'de Ahıska bölgesini ikta alarak batıda Ardeşen'e kadar olan bölgeyi ele geçirmişler, 1479'da Osmanlı hakimiyeti başlayıncaya kadar Doğu Karadeniz'de Rize'nin doğusuna hakim olmuşlardır.²¹ Diğer taraftan, bölgenin Çoruh vadisi kısmında 1124'ten beri Gürcüler tarafından yerleştirilen Kıpçaklar bulunmaktaydı. Sargis'e bağlı Kıpçaklar ve Çoruh boylarına yaklaşık bir asırdır yerleşmiş bulunan Kıpçakların yanı sıra, Kubasar ailesi gibi bazı oymakların da Gürcistan'dan ayrılarak batıya göç etmesi ile, Artvin, Rize, Trabzon, Gümüşhane, Giresun ve Ordu'ya önemli bir Kıpçak kitlesi yerleşmiştir.²² Sarışın, mavi gözlü, çengel burunlu, açık tenli antropolojik özelliklere sahip²³ bu Türk topluluğu, bölgenin bir Türk yurdu haline gelmesinde önemli bir rol üstlendiği gibi, yukarıda sınırları tarif edilen yerleşim sahalarının etnik yapısında baskın unsur olmuştur. Vazelon manastırı kayıtlarından anlaşıldığı kadarı ile, bölgedeki Hıristiyanların % 52.7 si Rum kökenli değildir.²⁴ Bunların büyük bir kısmının Hıristiyan Kıpçak Türkleri olduğuna dair çeşitli kayıtlar vardır.²⁵ Grek kayıtlarından Komnenosların doğusundaki Kıpçak unsuruyla akrabalık münasebeti kurduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu evlilikler sonucu doğan çocukların ikinci isimleri hep Türkçedir. Komnenos krallarından I. Jean'ın (1235-1238) diğer adı Aksuh (Aksu),²⁶ Kral II. Aleksios'un (1297-1330) çocuklarının ikinci isimleri Michel Azahutlu (Atakutlu), Georges Ahpugas (Akboğa), Anna Anahutlu (Anakutlu)'dur.²⁷

²⁰ G. Finlay, *age.*, s. 395 vd.

²¹ Kıpçakların bu bölgedeki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., M. Fahrettin Kirzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar*, Ankara 1992, s. 148-181.

²² Mehmet Bilgin, *Doğu Karadeniz*, Trabzon 2000, s. 86-97.

²³ Kıpçakların antropolojik özellikleri ve bölgedeki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bir değerlendirme için bkz., Salim Cöhce, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Türkleşmesinde Kıpçaklar'ın Rolü", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi (Samsun 13-17 Ekim 1986) Bildirileri*, Samsun 1988, s. 477-484.

²⁴ Bkz., Anthony Bryer, "Rural Society in Matzouka", *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society* (nşr., A.Bryer-H. Lowry), Washington 1986, s. 79 vd.

²⁵ Bkz., Rustam Shukurov, "Eastern Ethnic Elements in the Empire of Trebizond", *Acts XVIII th International Congress of Byzantine Studies (Moscow 1991) II*, Shepherdstown 1996, s. 77 vd.

²⁶ G. Finlay, *age.*, s. 391

²⁷ Elizabeth A. Zachariadou, "Noms Coumans a Trebizonde", *Revue des Etudes Byzantines*, LIII, (1995), s. 285 vd.

XIV. yüzyıl başlarına ait Grek kaynaklarındaki bilgilere bakılırsa, bu dönemde Doğu Karadeniz bölgesinde yaklaşık beş yüz kilometreyi bulan kırsal alan Türkmenlerin eline geçmiş, Hamsiköy, Torul, Gümüşhane ve Kovanlar, Türklerle Rumlar arasında sınırı olmuştur.²⁸ Bölgedeki Türkmen yoğunluğu o kadar artmıştır ki onların baskısına karşı duramayan Rumlar, Trabzon'un çevresindeki kırlık alanda bulunan topraklarını terk ederek şehir merkezine taşınmaya başlamıştır.²⁹

Trabzon'un güneyindeki demografik yapı bu şekilde değişirken, Moğolların Anadolu'dan çekilmesi ile birlikte, Samsun ve civarı ile Bayburt'un Eretnalıların eline geçmesiyle yörenin siyasi yapısı da yeniden şekillenmeye başlamıştır. Bu yapılanmanın bir sonucu olarak 1348'den itibaren Eretnalıların Bayburt valisi Ahi Ayna Bey'in yanı sıra Akkoyunlu ve Çepnilerin de arasında bulunduğu Türk grupları Trabzon'a akınlar düzenlemeye başlamıştır. Komnenosların batısında ise Samsun ve çevresinde kurulan Canik beylikleri, bölgenin siyasi ve etnik yapısını Türkler lehine değiştirme bakımından çok önemli çalışmalar yürütmüşlerdir. XIV. yüzyılın ortalarında Trabzon'da altı bin civarında insan yaşarken,³⁰ Canik beyliklerinden bazılarının daha fazla asker çıkarabilecek güçte olması, bölgedeki nüfus yapısını açık bir biçimde göstermektedir.

Canik beylikleri içerisinde en önemli olanı, Ordu ve çevresinde kurulan Hacı Emiroğulları beyliğidir. XIII. yüzyılın sonlarına doğru Ordu bölgesini ele geçiren Çepniler tarafından kurulmuştur.³¹ 1347'de Fatsa ve Ünye'yi ele geçirerek bölgenin doğusundaki mıntıkada, Trabzon Rumları aleyhine büyük bir nüfus boşluğu meydana getiren Hacı Emiroğulları, 1396 yılında da Giresun'u fethetmiştir.³² Bu hadiseden yaklaşık yedi yıl sonra bölgeye gelen İspanyol elçisi Clavijo, on bin askeri olan Hacı Emiroğullarının Tirebolu'ya kadar topraklarını genişlettiğini haber vermektedir.³³

Niksar merkez olmak üzere Samsun'un güneyine kadar yayılan Taceddinoğulları, Moğol sonrası dönemde Doğu Karadeniz

²⁸ Bkz., Anthony Bryer, "Greeks and Türkmens", *Dumbarton Oaks Paper*, 29 (1975), s. 118 vd.

²⁹ Speros Vryonis, *Nomadization and Islamization in Asia Minor*, Dumbarton 1975, s. 55 vd.

³⁰ Bkz., A. Byer, "The Tourkokratia in the Pontos", s. 37.

³¹ Faruk Sümer, *Tirebolu Tarihi*, İstanbul 1992, s. 36.

³² Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî, *Bezm u Rezm* (nşr., M. Öztürk), Ankara 1990, s. 485; A. Bryer, "Greeks and Türkmens", s. 131.

³³ Ruj Gonzales de Clavijo, *Embassy to Tamerlane 1403-1406* (nşr., G.L.Strange), London 1928, s. 109.

bölgesinde ortaya çıkan ikinci büyük Türk beyliğidir.³⁴ Kısa süre sonra Trabzon Rumları üzerine harekete geçen Taceddinoğulları, 1379'da Yeşilirmak'ın denize ulaştığı sahayı Ünye'ye kadar ele geçirmiştir. 1386 tarihli bir kayda göre, Taceddinoğulları'nın on iki bin askeri bulunmaktadır.³⁵ Bu da altmış binin üzerinde bir nüfusa karşılık gelir.

Bu iki beylik dışında, Samsun, Kavak ve Ladik bölgelerinde hüküm süren Kubadoğulları, Vezirköprü, Havza ve Merzifon'u elinde tutan Taşanoğulları, Bafra ve çevresine hakim olan Bafra Beyleri, Osmanlı öncesi dönemde Canik bölgesine hakim olan diğer Türk siyasi teşekkülleridir. ³⁶ Osmanlı Devleti'nin bu bölgeyi XV. yüzyılın ilk yarısında ele geçirmeye başlamasıyla 1419/1420'de Bafra beyleri, 1427-1428'de Hacı Emiroğulları³⁷ ve Taceddinoğulları, ³⁸ 1419'da Kubadoğulları,³⁹ 1430'da ise Taşanoğulları beyliği ortadan kaldırılmıştır.⁴⁰

XIV. yüzyılda Trabzon'un batısında Canik beylikleri ortaya çıkarken, güneyindeki sahada ise, Eretna'nın ölümünden sonra Erzincan'ı ele geçiren Mutahharten, 1379'dan sonra Bayburt ve Şarkî Karahisar'ı da ele geçirmiş, Trabzon Rumlarından haraç almaya başlamıştı.⁴¹ Mutahharten'in ölümünden sonra Erzincan ve çevresini, bu arada Bayburt'u da ele geçiren Akkoyunlular, 1341'den itibaren Trabzon Rumları üzerine akınlar düzenlemiştir.⁴² Komnenosların 1352'de prenses Maria'yı, Kutlu Bey'e gelin olarak göndermek suretiyle iki taraf arasında iyi ilişkiler kurulmuştur.⁴³ Bu dostane ilişki Uzun Hasan (1453-1478) döneminde de devam etmiş, 1458'de yapılan antlaşma ile prenses Theodora'yı gelin olarak veren Komnenoslar, Akkoyunluları en yakın müttefiki haline getirmeyi

³⁴ Geniş bilgi için bkz. Mevlüt Oğuz, "Taceddinoğulları", *AÜDTCFD*, VI/5, (1948), s. 469-487.

³⁵ Lebeau, *Histoire du Bas Empire*, XX, Paris 1836, s. 505.

³⁶ Bu beylikler hakkında bkz., Abdi-zâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, III, İstanbul 1927, s. 8, 23, 52, 68 vd.

³⁷ Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara 1999, s. 19 vd., 25.

³⁸ Mehmet Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nüma*, II, (nşr., F. R. Unat-M. A. Köymen), Ankara 1987, s. 601 vd.

³⁹ Kâzım Dilcimen, *Canik Beyleri*, Samsun 1940, s. 53

⁴⁰ Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solak-zâde Tarihi*, I (nşr., V.Çabuk), Ankara 1989, s. 217 vd

⁴¹ Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekiriya* (nşr. M. Demirdağ), İstanbul 1999, s. 31; George Finlay, *History of the Byzantine and Greek Empires*, II, London 1854, s. 429.

⁴² Lebeau, *age.*, XX, s. 485 vd.; Emile Janssens, *Trebizonde en Colchide*, Bruxelles 1969, s. 107.

⁴³ Lebeau, *age.*, XX, s. 491; A. Bryer, "Greeks and Türkmens", s. 144; W. Miller, *Trebizond*, s. 57 vd.

başarmışlardır.⁴⁴ Aynı yıl Uzun Hasan Şarkî Karahisar'ı alarak Doğu Karadeniz bölgesindeki topraklarını genişletmiştir.⁴⁵ Ancak doğu sınırlarında olup bitenler Fatih Sultan Mehmed'i (1451-1481) harekete geçirmiş, Amasra, Kastamonu ve Sinop'u ele geçiren Osmanlı Sultanı, Koyulhisar zapt ettikten sonra Trabzon üzerine ilerlemiştir. Uzun Hasan büyük çaba göstermesine rağmen, Osmanlıların 1461'de Trabzon'u ele geçirmesini önleyememiştir.⁴⁶ 1473'te Bayburt'u⁴⁷ ve Şarkî Karahisar'ı,⁴⁸ 1481'de Kabasitas ailesinin elindeki Torul'u ele geçiren⁴⁹ Osmanlı Devleti, böylece bölgedeki siyasi bütünlüğü sağlamıştır.

Osmanlı Devleti, Trabzon ve Torul dışında Doğu Karadeniz bölgesinde hakim olduğu yerlerin tamamını Türk beylik ve devletlerinin elinden almıştır. Malazgirt Savaşı'nı takip eden dönemde bölgeye yerleşen Türk toplulukları, düzenli bir şekilde Karadeniz bölgesine yayılmış, ilk olarak kırsal alana yayılan göçebe Türkmenler, Türkiye Selçuklu Devleti ortadan kalktığı sırada beş yüz kilometreyi bulan bir sahayı ele geçirmiştir. Şehir merkezleri itibariyle Bayburt, Şarkî Karahisar gibi güneydeki yerleşim birimlerini Malazgirt savaşının hemen ertesinde zapt eden Türkler, Türkiye Selçukluları zamanında Samsun'u, Hacı Emiroğulları beyliği döneminde Ordu ve Giresun'u ele geçirmişti. Bu sebeple, XV. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Devleti hakimiyetine girdiğinde, Doğu Karadeniz bölgesinin büyük kısmı, yaklaşık dört asırdır Türkler tarafından yurt tutulmuştu.

Osmanlı hakimiyeti ile birlikte Trabzon ve çevresine sıkışmış olan Rumlar, yeniden Karadeniz bölgesinin tamamına yayılmıştır.⁵⁰ Türkmen baskısı karşısında başka bölgelere göç eden Rumların bir kısmı eski yerlerine geri dönmüştür. Osmanlı Devleti bölgedeki nüfus dengelerini lehine çevirebilmek için Çepnileri, Hemşinlileri, Akkoyunlu Türkmenlerinin bir kısmını ve Karaman bölgesinden

⁴⁴ Georges I. Bratianu, *La Mer Noire*, München 1969, s. 310; Anthony Bryer, "Greek Historians of the Turks: The Case of the First Byzantine-Ottoman Marriage", *The Writing of History in the Middle Ages* (nşr. R. H. C. Davis-J. M. Wallace-Hadril), Oxford 1981, s. 487.

⁴⁵ Walter Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd* (nşr., T. Bıyıklıoğlu), Ankara 1992, s. 32.

⁴⁶ Geniş bilgi için bkz., Kenan İnan, "Trabzon'un Fethi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu (Trabzon 6-8 Kasım 1998) Bildirileri*, Trabzon 1999, s. 141-151

⁴⁷ *Âşıkpaşaoğlu Tarihi* (nşr., Atsız), İstanbul 1992, s. 135 vd., 152.

⁴⁸ Ebu Bekr-i Tihranî, *a.g.e.*, s. 332.

⁴⁹ Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *age.*, I, s. 353 vd.

⁵⁰ Bkz., Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Ankara 1985, s. 97-104; Bahaeddin Yediyıldız-Ünal Üstün, *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları, I, 1455 Tarihli Tahrir Defteri*, Ankara 1992, s. 1-398; M. Öz, *age.*, s. 56-78, Hanefi Bostan, "XV-XIX. Yüzyıllarda Giresun Kazası'nın İdâri Taksimatı ve Nüfusu", *Giresun Tarihi Sempozyumu (Giresun 24-25 Mayıs 1996) Bildiriler*, İstanbul 1997, s. 120 vd.

getirttiği Türkmenleri Trabzon'a yerleştirmiştir.⁵¹ Fetihden sonra ortaya çıkan bu iskân siyasetinin Trabzon'daki demografik yapıyı önemli ölçüde değiştirdiği ve bu değişimin XIX. yüzyıl sonlarına kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu döneme gelindiğinde Doğu Karadeniz bölgesindeki Türk-Müslüman nüfusu o kadar artmıştır ki yöredeki Türk-Müslüman ahalî Rum-Ortodoksların üç katından daha fazlaydı.⁵²

Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemine kadar Doğu Karadeniz bölgesinde Türklerle Rumlar arasında önemli bir çatışma olmadığı gibi Rumların devlet aleyhinde faaliyette bulduklarına dair bir belge de yoktur. Ancak Osmanlı Devleti'nin gerileme sürecine girmesiyle birlikte bölgede yaşayan Rumlarda ayrılıkçı fikirler oluşmaya başlayacaktır.

XIX. yüzyılın başlarından itibaren, Rum Ortodoks kilisesi ve üst düzey Rum tebaanın gayretleriyle Anadolu'daki Ortodoks Hıristiyanlar, Yunan toplumunun bir parçası olduklarına inandırılmaya başlamıştı. Bu faaliyetler sonucu Karadeniz bölgesinde gelişen Yunanlılık şuuru bu yörede de Megali İdea'cı fikirlerin yayılmasına zemin hazırlamıştı. 1870'den sonra Yunanistan'dan gönderilen önemli miktardaki Grek nüfusuyla desteklenmiş ve Pontusçuluk fikri olarak gelişerek Samsun merkez olacak şekilde bölgede bir Rum Devleti kurma hedefine yönelmiştir.⁵³ XX. Yüzyılın başlarında İngiltere başta olmak üzere yabancı devletlerin de açık desteğiyle⁵⁴ patlak veren Pontus isyanı, Doğu Karadeniz bölgesindeki Türk varlığını tehdit eder bir mahiyet kazanmıştır. 1916-1918 Rus işgali döneminde, Trabzon vilayetinden işgale uğramamış diğer bölgelere göç,⁵⁵ üç yüz kırk bin civarındaki Türk'ün yöreden

⁵¹ A. Bryer, "The Tourkokratia in the Pontos", s. 41; M. Bilgin, *age.*, s. 112 vd. Bu dönemde Trabzon'un demografik yapısı hakkında ayrıca bkz., M. Tayyip Gökbilgin, "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi", *Bellekten*, XXVI/102 (Nisan 1962), s. 293-337; Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, Ankara 2002, s. 140-261.

⁵² 1881-1882/1893 nüfus sayımı sonuçlarına göre sancaklar itibariyle Trabzon'da 334.975 Müslüman'a karşı 91.000 Rum Ortodoks, Lazistan'da 138.820 Müslüman'a karşı 16.000 Rum Ortodoks, Samsun'da 214.135 Müslüman'a karşı 77.000 Rum Ortodoks bulunmaktaydı. Bkz. Kemal H. Karpat, *Otoman Population 1830-1914*, Madison 1985, s. 136-140.

⁵³ A. Bryer, "The Tourkokratia in the Pontos", s. 51 vd.

⁵⁴ İngiltere'nin Pontusçu faaliyetlerdeki rolü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Mehmet Okur, *Millî Mücadele'de Karadeniz Bölgesine Yönelik İngiliz Faaliyetleri*, Ankara 2006, s. 253-304; Karadeniz bölgesindeki askeri faaliyetleri hakkında bkz., Rahmi Doğanay, *Millî Mücadele'de Karadeniz (1919-1922)*, Ankara 2001, s.182-226.

⁵⁵ Bu dönemle ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz., Mustafa Reşit Tarakçıoğlu, *Trabzon'un Yakın Tarihi*, Trabzon 1986; Muzaffer Lermioğlu, *Akçaabat-Akçaabat Tarihi ve Birinci Genel Savaş ve Hicret Hatıraları*, İstanbul 1949.

ayrılması⁵⁶ ve bunların iki yüz bininden fazlasının da muhaceret esnasında hayatını kaybetmesi,⁵⁷ önemli bir nüfus kaybına yol açmıştır. Bu boşluğun Karadeniz'in kuzeyinden getirilen Rumlarla doldurulması çabası, Pontus isyanının nüfus alt yapısını hazırlamaya yöneliktir.

Daha Balkan Savaşları sırasında Müslüman köylere saldırılması ile alevlenmeye başlayan bu ayrılıkçı çalışmalar, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele döneminde de devam etmiş, Paris Konferansı'nda açıkça dile getirilen Karadeniz bölgesinde Pontus Devleti kurma hayalinin bir sonucu olarak, tarihe Pontus isyanı adıyla geçen ayaklanma ortaya çıkmıştır.⁵⁸ Ankara Hükümeti, düzenli orduları kurduktan sonra Merkez Ordusu'nu bölgeye sevk ederek 6 Şubat 1923'te bu isyanı sona erdirmiştir.⁵⁹

Ankara Hükümeti Pontus isyanını bastırırken Yunanistan, konuyu uluslararası kamuoyunun gündemine taşımaya çalışmıştır. Ancak Lozan Barış Konferansının 1 Aralık 1922 tarihli oturumunda nüfus mübadelesi gündeme getirilmiş,⁶⁰ 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan sözleşme⁶¹ ile İstanbul ve Batı Trakya hariç, Türkiye'deki Rumlarla Yunanistan'daki Türkler zorunlu göçe tâbi tutulmuşlardır.⁶² Böylece Karadeniz bölgesindeki Rum varlığı son bulmuş ve yörenin bugünkü etnik yapısı ortaya çıkmıştır.

Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere Doğu Karadeniz bölgesi M.Ö. VIII. yüzyıldan beri Türklerin yurt tuttuğu bir yöredir. Ancak Oğuzlardan önce bölgeye yerleşen Türk ya da Türklükle münasebeti olan topluluklar, aynı coğrafyaya gelen diğer unsurlar içerisinde eriyip gitmiştir. Bu sebeple siyasî ve demografik bakımdan yörenin bugünkü yapısına kavuşma sürecini Oğuz göçüyle birlikte

⁵⁶ Erol Kaya, "Birinci Dünya Savaşı'nda Trabzon Muhacirleri", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu (Trabzon 3-5 Mayıs 2001) I*, Trabzon 2002, s. 539 vd.

⁵⁷ Bu husustaki istatistikî değerlendirme için bkz., Justin McCarthy, *Müslümanlar ve Azınlıklar* (nşr. Bu. Umar), İstanbul 1998, s. 145 vd.

⁵⁸ Pontus meselesinin tarihi gelişimi hakkında bkz., *Pontus Meselesi* (nşr., Y. Kurt), Ankara 1995, s. 31-409; Nuri Yazıcı, *Milli Mücadele'de Canik Sancağı'nda Pontusçu Faaliyetler*, Konya 2003, s. 28-152; aynı yazar, "Canik'te Pontusçu Faaliyetlerinin Ortaya Çıkışı", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun 1988, s. 435-453; Mesut Çapa, "Karadeniz'de Pontusçuluğun Sonu: Rumların Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Sadakatleri, Hıristiyan Türkler ve Türk Ortodoksluğu", *19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu* (Samsun 20-22 Mayıs 1999) *Bildiriler*, Samsun 2000, s. 53-66; vb.

⁵⁹ Geniş bilgi için bkz., Mesut Çapa, *Pontus Meselesi*, Trabzon 2001, s. 114-122.

⁶⁰ A. Suat Bilge, *Büyük Düş*, Ankara 2000, s. 125.

⁶¹ Sözleşme için bkz., Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler*, 8, İstanbul 2001, s. 82-87

⁶² Nedim İpek, *Mübadele ve Samsun*, Ankara 2000, s. 29 vd; Kemal Arı, *Büyük Mübadele*, İstanbul 1995, s. 18.

düşünmek mecburiyeti doğmaktadır. 1058'de Şarkî Karahisar'ın Selçuklular tarafından alınmasıyla başlayan bu süreçte, Osmanlı hakimiyetine kadar geçen zaman dilimi içerisinde Trabzon, Giresun, Samsun gibi surlar içerisinde ticaret merkezlerinin yer aldığı bölgeler dışındaki alanın tamamı nüfus ve kültür olarak Türklere aittir. Osmanlı Devleti Torul'u fethedip bahse konu coğrafyada siyasi birliği sağladığında bölge, yaklaşık dört asırdır Türklerin yurt tuttuğu bir yerdi. Osmanlı hakimiyetinin gerilemeye başladığı dönemde ortaya çıkan Pontus isyanı, bölgenin kısa süreli olarak sorunlar yaşamasına yol açmış, ancak mübadele ile bu mesele de uluslar arası zeminde çözüme kavuşturulmuştur.